

Sárközy Miklós

A magyarországi jászok nyelvmelékei – források, problémák, új adatok¹

E tanulmány célja, hogy összefoglalja a középkori Magyarországra betelepült jászok nyelvmelékeinek forrásait, és elemezze a hazánkban eddig ismert jász nyelvmelékeket. Írásom segítségével egyben szeretném tágabb kontextusban tárgyalni a jászok nyelvi-etnikai származásának problémáit.

Az iráni nyelvek és írások osztályozása az ó- és középiráni nyelvi korszakban

Mint ismert, a jászok a 14. század során jelennek meg az írott és régészeti forrásokban a történeti Magyarország területén. Egybehangzó vélemények szerint a magyarországi jászok ősei a Kelet-Európa ellen indított mongol hadjáratok által kiváltott népmozgások következtében hagyták el szállásterületüket, az Észak-Kaukázust, a Don és a Volga folyók által határolt zónát.

A jászok eredetével és nyelvi hátterével kapcsolatban a modern nemzetközi és magyar nyelvészeti szakirodalom egységes álláspontot képvisel: a jászok az iráni népek közé tartoztak, fennmaradt nyelvmelékeik pedig kivétel nélkül az iráni nyelvekhez köthetők, tehát egy indoeurópai nyelvet beszélő népcsoportról van szó. A jászok nyelvmelékei az iráni nyelveken belül egyértelműen és világosan az északkelet-iráni nyelvek közé (mint amilyen a jagnóbi vagy az oszét) sorolhatók.

Az iranisztika az iráni nyelvek történetét három nagy korszakra osztja, nyelvészeti sajátosságaik alapján pedig a kelet- és a nyugat-iráni nyelvek csoportjába sorolja őket. Ez a kelet-nyugati csoportosítás azonban csak az óiráni nyelvtörténeti korban hordozott tényleges földrajzi lokalizációt. Ebből a korszakból (Kr. e. 2. évezred–Kr. e. 330) két iráni nyelvnek, az óperzsának és az avesztainak ismertek a nyelvmelékei. A nyugat-iráni nyelvek közé sorolt óperzsának (Achaimenida Birodalom, Kr. e. 6–4. század) ékírásos ábécével maradtak ránk szövegei, többnyire a mai Irán déli részéről. Az Avesztának, a zoroasztriánus vallás szent könyvének kronológiai meghatározása a jelenleg ismert kései, többnyire középkori és újkori kéziratok filológiai problémái miatt

---

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2020.1.89>.

¹ A jelen tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Ösztöndíjprogramjának támogatásával jött létre.

aligha lehetséges, ám nyelvi archaizmusai, a szanszkrithez és az óperzsához való közelsége miatt egyértelműen a Kr. e. 2–1. évezredre datálható szövegekről van szó.² Az óperzsán és az avesztain kívül más óiráni nyelvekből csak szórványos, többnyire onomasztikai adatokkal rendelkezünk. Ilyen a méd nyelv, amelyen a királyok nevei világos nyugat-iráni etimológiával rendelkeznek. Hasonló a helyzet a szkíta csoportok nagy részénél is, ahol szintén biztosra vehető az iráni nyelvi háttér. Utóbbira részben a görög forrásokban megőrzött szkíta névanyagból, részben vízrajzi nevekből következtethetünk. A Kr. e. 1. évezredbeli kelet-európai szkíta nyelvemlékek kapcsán érdemes megemlíteni a *don* 'folyó, víz' szót, amely feltételezhetően egy indoiráni *dʰanH 'folyik' gyök leszármazottja, és amely számos mai folyónévben is látható Oroszország, Ukrajna és Magyarország területén (lásd Don, Donyec, Duna stb.). Az adatok tehát azt sugallják, hogy a kelet-európai szkíták iráni nyelvet vagy nyelveket beszélhettek, bár mindez a rendelkezésünkre álló nyelvemlékek korlátozottsága miatt részleteiben nem vizsgálható.

A középiráni korból (Kr. e. 330–Kr. u. 9–10. század) már jóval több iráni nyelv írott emlékeit ismerjük.³ A nyugat-iráni nyelvek közé soroljuk a középperzsát és a párthust. Mindkettő terjedelmes írásbeliséggel rendelkezik, nyelvemlékeik nagyobb részt a mai Iránból (ahol a legtöbben beszélték e nyelveket), kisebb részt Közép-Ázsiából kerültek elő. A középperzsának három fő forráscsoportja ismert: a feliratos középperzsa szövegek; a zoroasztriánus középperzsa egyházi szövegek nagy terjedelmű korpusza, melynek nyelvét pahlavinak (magyarul olykor pehlevinek) hívjuk; valamint a manicheus középperzsa szövegek. A középperzsa minden változatát arámi eredetű ábécével írják. Bár ezen ábécék kialakulása eltérő történelmi pillanatokban következett be, közös ősök az óperzsa korban használt ún. birodalmi arámi nyelv sémi ábécéje volt. Az északnyugat-iráni nyelvek közé tartozó párthusnak is több különböző forráscsoportja létezik: a korai párthus (Kr. e. 2–1. század) osztrakonok Niszából, az egykori párthus fővárosból; a szászánida kori párthus feliratok; valamint a manicheus párthus szövegek. A párthus nyelv mindegyik forráscsoportját sémi eredetű ábécével írták, hasonlóan közeli rokonához, a középperzsához.

A középiráni nyelvek északkeleti csoportjába tartozik a szogd, a hvárezmi és az ún. szaka nyelvek csoportja (hotáni és tumszuki szaka), délkeleti ágába pedig a baktriai. Ezeket az iráni nyelveket a mai Közép-Ázsia, Afganisztán, továbbá Kína területén beszélték és írták. A szogd kiterjedt írásbeliséggel rendelkezik, amely arámi, manicheus szogd, indiai eredetű bráhmí és részben arab betűs

² Fontos megjegyezni, hogy az Aveszta könyvei nem egységes nyelvtant mutatnak, így megkülönböztetünk óavesztai és újavesztai nyelvváltozatokon született, régiesebb és kevésbé régies szövegeket.

³ Rüdiger Schmitt, *Die mittelliranischen Sprachen im Überblick*. In: *Compendium Linguarum Iranicarum*. Hrsg. von Rüdiger Schmitt. Wiesbaden, 1989, 95–105.

ábécéken maradt ránk, miközben a baktriai görög ábécével írták. A viszonylag csekély számú írott forrásból ismert hvárezmi szintén arámi és részben arab betűs ábécét használ. A két szaka nyelv lejegyzésére pedig indiai eredetű bráhmí írást alkalmaztak, éspedig főleg buddhista szövegek rögzítésére.⁴

A középiráni és az újiráni nyelvi korszak határán áll az alán nyelv is, amelynek jelentősége e tanulmány szempontjából kiemelkedő, és amelyet szintén az északkeleti iráni nyelvek csoportjába sorolunk. Igaz, kevés ókori és középkori alán nyelvelmélet ismert, de a rendelkezésünkre álló adatok, valamint a 18. századtól kezdve lejegyzett oszét nyelvű szövegek semmi kétséget nem hagynak az alán északkeleti iráni nyelvi jellegét illetően.

Mindezekon túl a középiráni nyelvek közé soroljuk – névanyaguk és korlátozottan, elsősorban a késő antik kútfőkben fennmaradt egyéb nyelvi források alapján – a Kelet-Európából ismert szarmaták, jazigok és roxolánok nyelvét is. Igencsak nehézkes annak bizonyítása, hogy ezek a nyelvek milyen mértékben leszarmazottai az óiráni szkíta nyelvnek vagy nyelveknek. A rendelkezésre álló források szűkossége ellenére a nyelvi kontinuitás Vaszilij Ivanovics Abajev kutatásai alapján nagyon is lehetséges.⁵ Az is valószínű, hogy az egykor a Kárpát-medence alföldi régiójában is beszélt szarmata, jazig és roxolán nyelvek a keletiráni csoportba sorolhatók, és igen közeli rokonságban állhattak az alánnal. E nyelveket gyakran mint az alán változatait említi a szakirodalom. Feltételezett rokonságukra gyakran idézett példa maga a grecizált roxolán (Ρωξολάνος) név, mely egyértelműen a 'fényes alán' jelentésű középiráni *ruxs-alān*ból származik, és azt sejteti, hogy a roxolánok valójában az alánok egy Közép-Európába vándorolt korai csoportja voltak.⁶ A roxolán név imént említett etimológiájával állhat kapcsolatban a főleg muszlim auktoroknál feltűnő *rukhsās* (روخساس), olykor rontott alakban (دوخساس) 'fényes *ās*'⁷ népnév is, amely az alánok egyik elnevezése volt.⁸ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy néhány népnév és személynév aligha elégséges a kelet-európai iráni nyelvek egymáshoz való viszonyának meghatározására és egy lineáris nyelvi leszarmazás megállapítására, ahogy erre Harmatta János egyik korai tanulmánya is utal, ahol a szerző felhívta a figyelmet a kelet-európai szkíta és szarmata nyelvi anyag nem egysé-

⁴ Nicholas Sims-Williams, Eastern Middle Iranian. In: *Compendium*, 165–172.

⁵ Vaszilij Ivanovics Abajev, *Isztoriko-etimologicseskij szlovar' oszetyinszkovo jazika*. I–IV. Moszkva, 1958–1989.

⁶ Agustí Alemany, *Sources on the Alans: A Critical Compilation*. Leiden, 2000, 8. Vö. avesztai *raoxšna*, újperzsa *raušan* 'fényes'.

⁷ Ami az *ās* etimológiáját illeti, vélhetően az óiráni *āsu* 'gyors' szóra megy vissza (vö. Harmatta János, Alán. In: *A világ nyelvei*. Szerk. Fodor István. Budapest, 1999, 38–39; Czeglédy, i. m., 13, 33.). A Pritsak és mások által felvetett *Asii–Arsii*–Ἀρσίοι etimológiai kapcsolat nem általánosan elfogadott a szakirodalomban (vö. Langó Péter, A jászok etnogenezise és korai történetük. In: *Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról*. Szerk. Langó Péter. Jászfényszaru, 2000, 86–87.).

⁸ Alemany, i. m., 8.

ges voltára.⁹ Az azonban a rendelkezésre álló adatok alapján nyilvánvaló, hogy a szarmata, a jazig és a roxolán közelebbi rokonságban állt az északkeleti iráni nyelvekkel (alán, hvárezmi, szogd, baktriai, szaka), mint az Iránban egykor beszélt nyugatiráni nyelvekkel (párthus, középperzsa). Arra is fel kell azonban hívnunk a figyelmet, hogy a ránk maradt szarmata onomasztikai anyagban előfordulnak nyugatiráni elemek is. A kelet- és nyugatiráni nyelvek érintkezésének lehetséges helyszíne a Kaukázus vidéke volt. A különböző nem iráni nyelvekből is itt kerülhettek nyugatiráni kölcsönszavak a Kaukázustól északra beszélt keletiráni nyelvekbe, de Kis-Ázsia egykori achaimenida tartományainak részben iranizált ókori lakossága is adhatott tovább nyugatiráni jövevényszavakat a Fekete-tenger mentén beszélt keletiráni nyelveknek (gondoljunk a Pontuszi Királyság achaimenida, tehát nyugatiráni kapcsolataira). Hasonló jelenségekre, vagyis lehetséges nyugatiráni lexikai elemek keletiráni közegben való megjelenésére figyelhetünk fel később a jász nyelv esetében is.

A Kr. u. 9–10. századtól számított újránai nyelvi korszak kívül esik tanulmányunk keretein. Erre is jellemző a kelet–nyugati felosztás, amely azonban ebben a korban már csak nyelvészeti és nem földrajzi értelemben használatos (a főbb nyugatiráni nyelvek: újperzsa, tádzsik, kurd nyelvek, zázá, giláni, luri, beludzsi; a főbb keletiráni nyelvek: pastu, oszét, jaghnóbi/újszogd, ún. pamíri nyelvek). Az újránai nyelvek közül ki kell emelni az oszétot, mivel az egykori jász nyelv és a mai oszét szoros rokonságot mutat egymással. Az északkeleti iráni nyelvek közé tartozó és az Oroszországi Föderáció területén beszélt oszétnak ma két jelentős beszélt dialektusát ismerjük: a digort és az iront.¹⁰

Mindezek összességében azt jelentik, hogy a hajdan Magyarországon beszélt jász nyelv szorosabb rokonságban áll az egykori, mára nagyjából már kihalt északkeleti iráni nyelvekkel, az alánnal, a szogddal, a hvárezmival és az úgynevezett szaka nyelvek csoportjával, mint a nyugatiráni nyelvek közé sorolt középperzsával és párthussal.¹¹

Nyelv és nép: az alán és változatai Kelet-Európában, a jász nyelv előzményei

Az írott forrásokban a Kr. u. 1. századtól megjelenő alán népcsoport kiemelkedő jelentőséggel rendelkezett az Észak-Kaukázus, valamint a Volgától nyugatra fekvő kelet-európai területek késő ókori és középkori történelmében. Az alánok

⁹ János Harmatta, *Studies in the Language of Iranian Tribes in South Russia. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951/2–3) 261–314.

¹⁰ Fridrik Thordarson, *Ossetic*. In: *Compendium*, 456–479; Uő, *Digor*. In: *Encyclopaedia Iranica*. VII:4. Ed. by Ehsan Yarhsater. Costa Mesa, 1999, 402–404.

¹¹ Roland Bielmeier, *Sarmatisch, Alanisch, Jassisch und Altossetisch*. In: *Compendium*, 236–245; Sárközy Miklós, *A szarmata nyelv*. In: *Pannónia latin nyelvtörténete*. Szerk. Fehér Bence. Budapest, 2007, 485–487.

elei vélhetően a mai Hvárezm (Khorezm), tágabb értelemben Közép-Ázsia területéről¹² bevándorolt iráni nomádok lehettek, és az alán népnév talán a jól ismert *arya/ārya* 'árja (előkelő)' indoiráni népnévhez vezethet vissza.¹³ Az alánok hosszú történelme és nomád törzsi struktúrája implikálja, hogy az alán törzsszövetség kialakulásában több népcsoport is részt vett, így valószínűsíthető, hogy forrásaink nem minden esetben ugyanazt a népcsoportot értették az alánok alatt az 1. és a 14. század között. Vélhetően itt nem egy egynyelvű és homogén közösségről van szó.

Jelen tanulmánynak nem célja a meglehetősen szövevényes és gazdag ókori és középkori alán történelem összefoglalása, valamint az alán etnogenezis kérdéseinek megválaszolása. Az alánság hosszú történelme során több részre szakadt, Galliától Észak-Afrikán át Mongóliáig követhetjük különböző korszakokban megjelenő csoportjait. Egy jelentős részük azonban a Kaukázus tágabb környezetében maradt, és túlélte mind a hun, mind az arab, mind pedig a mongol támadásokat. Ezek az alánok lehettek a mai oszétek és az egykor Magyarországra betelepült jászok közös ősei. Amint az a fentebbi áttekintésből is látható, az alán a korábbi szarmata nyelvvel vagy nyelvekkel nyelvi kontinuumot alkotott.

A szakirodalomban alánnak nevezett népcsoportra számos forrás utal, és hosszú történelmük során gyakran más nevekkkel is illették őket. Az ókori és középkori forrásokban szereplő elnevezések – *alán*, *al-lān*, *aorsos*, *róxolan* (*ruḫs-alān*), *r(d)ukhs-ās*, *tuwal-ās*, *aš-tigor* – számos esetben az egész népre vonatkoztatva jelentek meg, míg máskor valószínűleg csak egyes törzsekre utalhatott az adott kifejezés. A rendelkezésünkre álló források alapján elmondható, hogy az alán népnév nagyjából a 13. századi mongol hódításig domináns szerepet játszott az összalánság megjelölésére. Ezt követően az addig csak bizonyos alán csoportokat, törzseket jelölő, máig tisztázatlan etimológiájú *ās* (amely a keleti szláv *ясы* alakon keresztül honosodott meg a magyarban *jász* formában, és amely ettől függetlenül a mai *oszét* név előzménye is) a 13. századi mongol hódítást követően vált általános és az alánt felváltó népelnevezéssé forrásainkban.¹⁴

Amennyire változatosak és nagy számúak az alánokra vonatkozó történeti források, annyira szegényesek a fennmaradt nyelvelmékek. Minden valószínűség szerint az alánok egyetlen csoportja esetében sem beszélhetünk a saját nyelvű írásbeliség jelentősebb szerepéről. Nyelvelmékek nagy részét az alánokról írt forrásokban fellelhető onomasztikai adatok jelentik. Fennmaradt még

¹² Az alánok közvetlen elődeinek gondolt *Asii* népcsoport és a kínai forrásokból ismert Kangkū országa (talán a mai Taskent környékén a Szir-darjától északra) kapcsolatához ld. Czeglédy Károly, *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest, 1969, 13, 33; Vásáry István, *A régi Belső-Ázsia története*. Szeged, 1993, 37–39; Langó, *i. m.*, 86–88.

¹³ V. I. Abaev–H. W. Bailey, Alans. In: *Encyclopaedia Iranica*, I. Ed. by Ehsan Yarhsater. London, 1985, 801–803.

¹⁴ Alemany, *i. m.*, 2–9.

néhány rövid görög ábécés felirat, mint például a 10–12. század közé datált zelencsuki felirat a Kubán folyó mentén, vagy a bizánci költő és grammatikus Ióannész Tzetzész (körülbelül 1110–1180) *Theogonia* című műve epilógusának alán glosszái, melyek jól felismerhetően egy alán anyanyelvű adatközlő mondattöredékei középgörög szövegbe ágyazva. Tzetzész e munkája különböző nyelvekből idéz rövidebb mondatokat, köszönési formákat. Az alán nyelvű glosszák udvariassági formulákkal kapcsolatosak, és a 12. század derekáról származnak.¹⁵ Agustí Alemany hívta fel a kutatók figyelmét egy lehetséges negyedik alán nyelvemlékre, amely egy még publikálatlan 13. századi bizánci liturgikus kéziratban maradt fent, és mintegy negyven alánnak tűnő kifejezést tartalmaz.¹⁶

Nem tartozik szorosabban a témánkhöz, de érdemes röviden utalni a magyar nyelv alán (vagy az alánnal közeli rokon keletiráni nyelvből, illetve nyelvekből származó) jövevényszavaira. Fontos megjegyezni, hogy ezek a szavak kivétel nélkül a honfoglalás előtti időszakban kerültek a magyar nyelvbe. Ilyen jövevényszavaink például a *vért, híd, ezüst, legény, nép, méreg, asszony, kard, vám, részeg, gazdag, tölgy, hús, üveg, egész, keszeg, mély, mén, zöld, gond, édes, fizet*. Néhány esetben Benkő Loránd kételyeket fogalmazott meg az alán eredettel kapcsolatban, más esetekben pedig elképzelhető, hogy az adott jövevényszó egy harmadik nyelvből származik, de egy alán dialektuson keresztül került be a magyarba.¹⁷ A magyar–alán nyelvi érintkezés egyik lehetséges helyszíne vélhetően a Don–Kubán vidék volt, de mivel nem ismeretes az alán dialektusok vagy velük közeli rokonságban álló keletiráni nyelvek pontos földrajzi és időbeli elterjedése, ezért elképzelhető, hogy az érintkezésre az Urál délkeleti oldalán is sor kerülhetett a késő ókor és a kora középkor folyamán.¹⁸

A Magyarországon megtelepedett jász népcsoport ma ismert nyelvemlékei

Amint az jól ismert, a Kelet-Európát ért mongol invázió jelentős etnikai változásokat és migrációs hullámokat váltott ki a 13. század második felében. Az alán-jász törzsszövetség súlyos vereséget szenvedett a Kaukázust és a Don–Kubán folyók vidékét több hullámban elárasztó mongol birodalmi hadseregektől,

¹⁵ Dietrich Gerhardt, Alanen und Osseten. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 93 (1939) 33–51.

¹⁶ Alemany, i. m., XX; Sysse Engberg–Alexander Lubotsky, Alanic Marginal Notes in a Byzantine Manuscript. A Preliminary Report. *Nartamongae* 2 (2003) 41–46.

¹⁷ András Róna-Tas, Turkic–Alanian–Hungarian Contacts. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58 (2005/2) 205–213.

¹⁸ Hannes Sköld, *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen*. Lund–Leipzig, 1925; Johnny Cheung, Ossetic Language. ii. Ossetic Loanwords in Hungarian. In: *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/ossetic-ii> (2020. július 15.).

s ezek az események az egykori alán szállásterületek összezsugorodásával, az alánság széthullásával jártak.¹⁹ Az alánok több részre szakadásának egyik elemként jelentős alán-jász néphullám mozdult el nyugati irányba. E népcsoport vélhetően nem volt egységes etnikailag, ráadásul kérdéses az etnikai-törzsi kapcsolatrendszerük a szintén nyugat felé mozgó kipszak-törökség egyes csoportjaival. Az is bizonyosnak látszik, hogy nem kizárólag Magyarország volt az egyetlen hely, ahol alán-jász csoportok bukkantak fel a mongol inváziót követően. A mai Moldávia és Bulgária területén szintén jelentős alán-jász csoportok jelentek meg, akik elsősorban katonai szolgálatot teljesítő zsoldosok voltak a bizánci állam és a bolgár fejedelemségek harcaiban.

Mostani ismereteink alapján nem valószínű, hogy az alán-jászok egyes csoportjainak Magyarországra történő betelepítése még az Árpád-ház kihasználása előtt ment volna végbe, hiszen magyarországi tartózkodásukra vonatkozó legkorábbi forrásaink a 14. század első évtizedeiből származnak.²⁰ Máig nem tisztázott, hogy a Magyarországra betelepülő jászok milyen útvonalon, mikor és hány csoportban érkeztek. Írott forrásaink azt sugallják, hogy a tatárjárás után, vélhetően az Anjou-kor elején jöttek, és már magyarokkal keveredve kerültek a Jászság területére.²¹ Mindezek a kérdések azonban túlmutatnak tanulmányunk határain.

A magyarországi alán-jász csoportok nyelvelmékeit mostani ismereteink szerint három csoportba oszthatjuk:

I. Korai alán-jász személynevek

A Magyarországra betelepült alán-jász csoportok nyelvi hátterének legkorábbi bizonyítékai az Anjou-korból ránk maradt okleveles adatok. Ezek az 1323-ban, 1325-ben és 1365-ben kiadott Anjou-kori oklevelek, amelyek garantálták a jászok kiváltságait, számos jól etimologizálható személynevet őriztek meg.

¹⁹ Zsidai Zsuzsanna–Langó Péter, Kunok és alánok Ibn al-Athír munkájában. In: *Carmen Miserabile. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Rosta Szabolcs–V. Székely György. Kecskemét, 2014, 421–435; Kovács Szilvia, *A kunok története a mongol hódításig*. Budapest, 2014, 72–74, 140–144.

²⁰ Egészen pontosan 1318-ból, amikor a források egy Elisabeth nevű jász szolgálólányt emlitenek. Vö. Julius Németh, *Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen*. (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, 1958/4.) Berlin, 1959, 5–10.

²¹ A témához ld. Selmeczi László, A jászok betelepítése, a magyarországi jászok a 13–15. században. In: *Jászsági Évkönyv*. Szerk. Pethő László. Jászberény, 2007, 104–106; Töröcsik István, A jász települések kialakulásának időpontja. In: *Jászberény története a kezdetektől a reformkorig*. Szerk. Pethő László. Jászberény, 2014, 48–49; Pálóczi-Horváth András, *Keleti népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2014, 195–208.

Ezek Gombocz Zoltán, Gaál László²² és Németh Gyula munkássága nyomán ma már jól ismertek a kutatás számára. A legtöbb személynévnek az etimológiáját is sikerült tisztázni. Gombocz és Németh nyomán az ide tartozó nevek között az alábbi csoportokat különíthetjük el:²³

1. Világos alán etimológiával rendelkező személynevek

Hurz filius Znogan: *Hurz*: 'jó'; vö. digor *χorz*, iron *χwarz* 'jó'; *Znogan*: *znog* 'ellenség' + *an* (melléknévképző) 'ellenséges'; vö. iron *znag*, digor *āznag* 'ellenség';

Mokzun: *moyz* 'ész, elme' + *an* (melléknévképző) 'eszes'; vö. digor *mayz* 'ész';

Furduk: *furd* 'fiú, fia vkinek' + *yg* (képző): vö. avesztai *puθra*, óperzsa *puça*, középperzsa *pus*, újperzsa *pis*, *pisar*, alán onomasztikai adatok: Ροδαμοφουρτος, illetve a zelencsuki feliraton Πακαθας Πακαθαν φουρτ;²⁴

Zudak: vö. digor *suydäk* 'szent'; talán idekapcsolódik a Sudaia városnév a Krímben;

Zakaran: vö. digor *saxar* 'város' + *an* (melléknévképző) 'városi';

Ambultan vagy *Ambustan*: *Ambustan*: vö. digor *āmbuzun* 'növekszik' + *an* (melléknévképző) 'növekvő'; vö. Ἀμβουστος;²⁵ *Ambultan*: vö. digor *āmbulan* 'legyőz', *āmbaldton* 'győztem' (Gaál nyomán Németh);²⁶

Careth: vö. digor *card* 'él, lakik', *careth* 'éljen' (Harmatta nyomán Németh);²⁷

Gubul: vö. digor *gäbula* 'kutyakölyök'.²⁸

2. Nyugatiráni etimológiával rendelkező alán nevek

Amint korábban is utaltunk rá, az alánt megelőző keletiráni szarmata korszak onomasztikai adatai közt is lehet találni szórványosan nyugatiráni neveket.

²² Gaál maga nem publikált a szójegyzékről, de Németh tanulmányában több helyen is utal arra, hogy kikérte kollégája és közeli barátja véleményét. Vö. Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 5–10.

²³ Zoltán Gombocz, *Osseten-Spuren in Ungarn*. In: *Streitberg Festgabe*. Leipzig, 1924, 105–110; Németh, *i. m.*, 5–10.

²⁴ Ladislav Zgusta, *The Old Ossetic Inscription from the River Zelenčuk*. Wien, 1987.

²⁵ Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch*. Marburg, 1895, 14; Gombocz, *i. m.*, 107–108.

²⁶ Németh, *i. m.*, 5–6.

²⁷ Uo.

²⁸ Németh Gyula, Egy jáász szójegyzék az Országos Levéltárban, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 12 (1958) 253.

Hasonlóképpen az Anjou-kori oklevelek névanyaga is tartalmaz esetenként ilyen elemeket:

Larzan: vö. újperzsa *larzān* 'remegő';²⁹

Kaskan: vö. *Kiškēn*, *Keškēn* személynév a Kaukázusból.³⁰

3. Turko-alán nevek

A jász oklevelekben található személynévek nem árulják el a nevek tulajdonosa által beszélt nyelvet vagy nyelveket. Ezzel együtt az iráni névanyag mellett esetenként felbukkannak török, azon belül vélhetően kipcsak-török hatásról tanúskodó személynévek is.

Kurman: vö. kipcsak *Kurman*, *Kurman* 'Alī (és arab *qurbān* 'áldozat');
a *Kurman* azonban a 12–13. században előfordul az alán névanyagban is;³¹

Arpan: vö. ótörök *arpa* 'árpa';

Chakan: vö. kipcsak *čagan*; magyar *csákány*;

Byk: vö. kipcsak *big* 'úr'.

Hozzá kell tennünk, hogy az említett három oklevélben akadnak máig tisztázatlan etimológiával rendelkező nevek (*Beegzan*, *Bandagaz*, *Chatharch*, *Chywach*, *Chamoz*, *Iwachanon*), sőt olyanok is, amelyek talán a korai magyarosodás jeleit mutatják a betelepülő alán-jász csoportok némelyikében (*Sandur* [vö. Sándor] és talán *Magar* [vö. Magyar?]).³²

II. Az 1422-es dokumentum hátlapjára írt jász–latin–magyar szójegyzék

A legjelentősebb magyarországi alán-jász nyelvemlék minden kétséget kizáróan az 1957-ben felfedezett jász szójegyzék, amelyet Fekete Nagy Antal levéltáros talált meg a körmendi Batthyány-levéltárból a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Gyűjteményébe került levéltári anyag egyik dokumentumán. Ennek egyik oldalán egy latin nyelvű szöveg áll, mely Garai Miklós nádor 1422. március 3-án Budán kelt oklevelének másolata, és amely a Budától északnyugatra fekvő Csév község lakóinak perében született ítéletet tartalmazza. A Csévi Sáfár családhoz köthető, amúgy idővel kettétépett dokumentum megmaradt részének hátoldalán egy ismeretlen időben feljegyzett, negyven szóból álló alán-jász szójegyzék található, amely többnyire csak latin, olykor azonban magyar fordítást

²⁹ Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 5–6.

³⁰ Justi, *i. m.*, 164.

³¹ Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 8.

³² Gombocz, *i. m.*, 107–108.

is közöl. A jász nyelvemlék tehát az említett oklevél másolatának hátoldalán található, de közel sem bizonyos, hogy azzal egy időben született.³³

A lista praktikus, a mindennapi életben használt kifejezéseket, elsősorban ételek, háziállatok, konyhai eszközök nevét tartalmazza. Közelebbi célját nem ismerjük, de minden bizonnyal egy alánul nem beszélő személy számára készült, a szerző vagy informátor pedig egy alán-jász személy lehetett. Németh megjegyzi, hogy az íráskép alapján a szöveget a 15. század végén vagy a 16. század elején is írhatták; hasonló véleményt fogalmazott meg Ilya Gershevitch is Németh Gyula munkájáról írt recenziójában.³⁴

Mindezidáig úgy hittük, hogy a dokumentum a Pilisben élő jász kolóniához, a Csévhez közel fekvő Pilisjászfaluhoz kapcsolható, a Pilis közelsége és az ottani alán-jász csoport dokumentált megtelepedése azonban nem bizonyítja azt, hogy feltétlenül a pilisi jászokhoz köthető ez a nyelvemlék. Ma már van olyan elmélet, mely a dokumentumot a mai Jászsághoz, a legjelentősebb jász etnikai tömbhöz köti.³⁵ Azt a későbbi kutatás sem tudta kideríteni, hogy a lista pontosan kinek készült, de tartalma alapján olyan valakinek, aki nem tudott alán-jászul, ám egy alán-jász nyelvű közösségben tartózkodott. A listában szereplő szavak azt sugallják, hogy ez a személy az evés-ivással és a mindennapi élettel kapcsolatos kifejezéseket próbált elsajátítani egy túlnyomóan alán-jász etnikai csoport által lakott környezetben. Sajnos a jász település az oklevél alapján nem határozható meg pontosan.

A lista viszonylag gyorsan készülhetett el, a hevenyészetség és a szerkesztetlenség jelei egészen világosak. Olykor a szöveget lejegyző magyar anyanyelvű személy latinsága sem volt tökéletes, és magyar szavakkal helyettesítette a latin fordítást (*Jó napot, gazda, fött*³⁶). Györffy György szerint a szólista egy eredeti dokumentumról készült másolatnak látszik, s a másoló már nem volt tisztában a lemásolt alán-jász szavak jelentésével. Ez a megállapítás részben megmagyarázza egyes olvasatok bizonytalanságát. Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy Györffy csak a latin és a magyar alakokat vizsgálta, és nem foglalkozott az alán-jász szavak nyelvészeti hátterével.³⁷

³³ Németh, Egy jász szójegyzék, 237–240. Zsoldos Attila, A jász identitástudat első emléke. *Jász szójegyzék, Rubicon* 28 (2017/6) 32–33.

³⁴ Ilya Gershevitch, Review of J. Németh 'Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen'. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 23 (1960) 595–596.

³⁵ Zsoldos, *i. m.*, 33. Zsoldos e tézisént a birtokperben szereplő Csapi András személyéhez köti. A Csapi család a jól ismert itáliai származású magyarországi főnemes, Filippo Scolari (1369–1426), ismertebb nevén Ozorai Pipo Zsigmond-kori országbárá familiárisa volt, aki 1424-ben a kunok (és valószínűleg a jászok) bírója lett. Zsoldos e kinevezéshez kapcsolja a jász szójegyzék keletkezését, keletkezési helyszíneként pedig a mai Jászságot tartja valószínűnek, nem a Pilist.

³⁶ A *fött* szó olvasatához ld. Németh, Egy jász szójegyzék, 243–244, 248.

³⁷ Györffy György, *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 2014, 374–376.

Nyelvészeti érdekesség, hogy Fekete Nagy Antal levéltáros először török nyelvelmének tartotta a forrást, és éppen ezért küldte el azt a kor vezető magyar turkológusának, Németh Gyulának. Ő azonban a listán – saját elmondása szerint – a *don* 'víz' szót felismerve egyből sejtette, hogy a szójegyzék szavai aligha török, hanem vélhetően iráni eredetűek. Az már tudománytörténeti rejtély marad, hogy Németh miért nem vonta be a szólista publikálásába közeli jóbarátját, egykori karcagi iskolatársát, Gaál Lászlót, aki oszétül is jól tudott, és publikált is oszét nyelvészeti tanulmányokat, vagy Harmatta Jánost, akinek öt évvel korábban jelent meg fontos tanulmánykötete a délkelet-európai steppe iráni nyelveiről. Mindazonáltal Németh mindkét kutatóval és Telegdi Zsigmond iranistával is konzultált, és eredményeikre is nagyban támaszkodott a szólistáról megjelentetett hosszabb tanulmányában.³⁸ Rajtuk kívül Fekete Nagy Antallal, Horváth Jánossal, Kumorovitz L. Bernáttal és Mezey Lászlóval is eszmét cserélt a lista olvasati kérdéseiről.³⁹

A szólista elemzése alapján elmondható, hogy a szavak többsége szoros rokonságot mutat az oszét nyelvvel, azon belül is elsősorban a nyugati oszét (digor) nyelvjárással, amely a ma használt modern oszéthez képest kevésbé elterjedt, de nyelvileg archaikusabb nyelvváltozatnak számít.

Az alábbi listában Németh nyomán, figyelembe véve Ritter olvasatát és a modern nyelvészeti adatokat, igyekeztünk a jász szólista elemeit sorba venni. Ennek ellenére maradt néhány bizonytalan értelmezés, mint például az *oras* = *boza* szó, amely akár egy török eredetű erjesztett alkoholos ital ('gabonasör') megnevezése is lehetett. Bizonytalan a *guza* ('egy térsztaféle'?) és a *khungke* (talán 'sertés'?) szavak etimológiája is. Ugyanakkor e két utóbbi szó csak Kambolov olvasatában értelmezhető így, hiszen a mellettük álló latin *id est supondere* 'annyi mint hágatni ???'⁴⁰ minden bizonnyal az alán-jász kifejezés fordítása, és ez kétségesse teszi Kambolov olvasatát.⁴¹ Igaz, a latin kifejezés előtt álló alán-jász *eve foca khvuge* szavak minden szempontból kielégítő nyelvészeti értelmezése még várat magára.⁴²

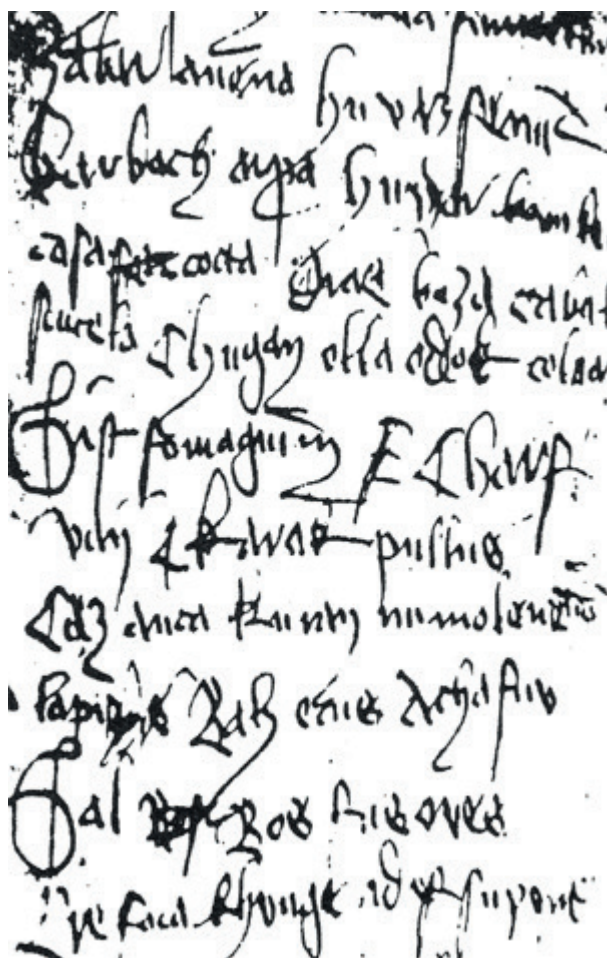
³⁸ Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 5–6; Ralf-Peter Ritter, Bemerkungen zur «Jassischen Wörterliste». *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1976) 245–250; Györffy, *i. m.*, 375.

³⁹ Györffy, *i. m.*, 375.

⁴⁰ A latin *su(p)ponere* jelentése 'hágatni' jelentése nem igazolható.

⁴¹ Tamerlan Tajmurazovics Kambolov, *A magyarországi jászok szó- és névjegyzéke*. Ford. Kovács J. Béla. http://jaszlajosmizse.hu/dokumentumok/a_magyarorszag_i.pdf (2020. július 15.).

⁴² Töröcsik István, *A Kaukázustól a Kárpátokig*. In: *Jászberény története*, 43.

1. kép A jáász szójegyzék⁴³

A problémamentes olvasatú alán-jász szavak listája és magyarázatuk⁴⁴

acca 'kacsa'; vö. iron *acc/accae* 'vadkacsa';

bah 'ló'; vö. digor *bāḫ*, iron *bāḫ*;

ban 'nap'; vö. digor, iron *bon*;

basa 'leves'; vö. digor *basä*, iron *bas*;

⁴³ Az oklevél reprodukciójának forrása: <http://www.jaszokegyesulete.hu/?menu=nyelve> (2017. július 15.).

⁴⁴ A részletes etimológiai magyarázatokhoz l. Németh, Egy jáász szójegyzék, 241-246.

carif 'vaj'; vö. digor *carv*, iron *carv*;
cugan 'fazék'; vö. digor *cigon*, iron *cigon*;
daban xorz nahēca „Jó napot neked, mi urunk!”; vö. oszét *dā bon xorz*;
da 'neked, tied'; vö. digor *dā/dae*;
dan 'víz'; vö. digor *don*, iron *don*;
docega 'tehén'; vö. iron *ducgä* 'fejőstehén';
fit 'hús'; vö. digor *fid*, iron *fäd*;
fus 'juh'; vö. digor *fus*, iron *fäs*;
gal 'ökör'; vö. digor *gal*, iron *gal*;
gist 'túró'; vö. digor *aengezun* 'forr, erjed', *aengist* 'erjesztő';
hēca 'úr, gazda'; vö. digor *χecaw*, iron *χicaw*;
huvar 'köles'; vö. digor *χor*, iron *χwar*;
huwas 'széna'; vö. digor *χwasä*, iron *χos*;
jaika 'tojás'; vö. digor *aikā*, iron *aik*;
kapken 'hal vagy halikra'; vö. digor *kaef*, iron *kaef*;⁴⁵
karak 'tyúk'; vö. digor *kark*, iron *kark*;
karbac 'árpa'; vö. iron *kärvädz*;
kasa 'kása'; vö. digor *kasä*, iron *kas*;
kaz 'liba, lúd'; vö. digor *qaz*, iron *qaz*;
kävär 'kenyér'; vö. iron *k'aebaer*;
kurajna 'malom'; vö. digor *kuroinä*;
xorz 'jő'; vö. digor *xorz*;
manawona 'búza'; vö. digor *mänäwon*, iron *mänäwon*;
na 'mienk'; vö. digor *nä*, iron *nä*;
odok 'kanál'; vö. digor *wedug*, iron *wideg*;
oras 'kovász'; vö. digor *wäras* (az eredetiben a török eredetű *boza* áll magyar fordításként a szó mellett, amely valamilyen gabonasört jelenthetett);⁴⁶
osa 'nő'; vö. digor *us*, iron *osä*;
zabar 'zab';⁴⁷
saka 'kecske'; vö. digor *säyä*, iron *säy*;
sana 'bor'; vö. digor *sänä*, iron *sän*;
tabak 'tányér'; vö. iron *täbäy*;
was 'borjú'; vö. digor *wäs*.

⁴⁵ Györfly a szó mellett álló latin *piseo* (?) alakot *pises* formában ('borsók') rekonstruálja a kéziratban (Györfly, *i. m.*, 375.). Németh azonban már 1958-ban kizárta ezt az olvasatot, és a szót a *piscium*, *piscia* hibás alakjaként értelmezi. Ld. Németh, Egy jász szójegyzék, 242–243.

⁴⁶ A bozával kapcsolatban Németh idéz egy magyarországi kun adatot. Ld. Németh, Egy jász szójegyzék, 244.

⁴⁷ Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 14–20, 25. Ritter a jász *sabar/zabar* szót az óoszét *qaebaer(xor)* szóból származtatja, amely a mai oszétben 'árpá'-t jelent. A jászban Ritter szerint a 'zab' jelentés feltételezhető (Kambolov, *i. m.*; Ritter, *i. m.*, 247.).

III. Alán eredetűnek tűnő nevek a Hatvani szandzsák deftereiben

A Magyarországon egykor beszélt alán-jász nyelv harmadik lehetséges nyelvemléke a 16. század derekáról származik (mostani ismereteink szerint 1546-ból).⁴⁸ Az oszmán hódoltság kezdetén Jászberény és környéke hódoltatása során az új hatalom szisztematikus adminisztrációs gyakorlatot vezetett be. Ennek köszönhetően a Hatvani szandzsákba sorolt Jászságot is felmérték. Az 1546-ban, közvetlenül az oszmán-török hódítást követően készült Hatvani szandzsák-összeírás adatait feldolgozó és publikáló Fekete Lajos figyelt fel arra, hogy az oszmán-török szövegben szereplő jászsági személyek egy részének vezetékneme nem értelmezhető sem magyarból, sem oszmán-törökből. A neves kutató jó érzékkel gondolta, hogy e nevek talán alán-jász eredetűek lehetnek, ugyanakkor nem vállalkozott a magyarázatukra.⁴⁹ Megjegyzendő, hogy magyar vagy külföldi iranisták azóta sem érintették a kérdést, és nem tettek kísérletet az említett összeírás alán-jásznak tűnő vezetéknemeinek tudományos vizsgálatára. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgálatot érdemes kiterjeszteni a 18–20. századi adatokra is, amikor már biztosan magyarul beszélt a Jászság egésze, de az alán-jász vezetéknemek használatában talán még mutatkozik némi kontinuitás a korábbi időszakkal,⁵⁰ hiszen máig használt magyarországi családnevek is rendelkeznek alán-jász etimológiával (például *Bató*, *Borbás*,⁵¹ *Cakó* és *Kalla*).

Fekete az alábbi neveknél feltételezett alán-jász eredetet: *Bagdasa*, *Bakszán* (*Bokszán*), *Bárla*, *Bodon*, *Boton* (*Buton*), *Botton* (*Button*), *Bottoni* (*Buttoni*),⁵² *Bosonga*, *Budman*, *Buzgán*, *Csigán*, *Dorgán* (*Durgán*), *Fenusze*, *Foton*, *Gerise*, *Gogán*, *Golbán*, *Gordisa*, *Gorgán*, *Gottán*, *Grabán*, *Hunoka*, *Huna*, *Káhán*, *Kámhán*, *Káshán*, *Konuga*, *Kozmán*, *Kuca*, *Mekser*, *Pállá*, *Perbola*, *Piszter*, *Pokol*, *Savala*, *Soton*, *Szobola*, *Szaburán*.

Az alán eredetűnek tűnő családnevek száma összességében nem nagy, és minden esetben keresztény magyar keresztnév áll mellettük. A Hatvani szandzsák tizenhárom településének 998 családnevéből mindössze 35–40 alánnak tűnőt találunk, vagyis a vizsgált nevek kevesebb mint 5%-áról van szó. A többi családnév túlnyomó hányada magyar, kisebb része más etnikai csoportok-

⁴⁸ Bayerle Gusztáv, *A Hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből*. Hatvan, 1998, 9–10.

⁴⁹ Fekete Lajos, *Eine Konskription von den Jassen in Ungarn*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1960) 115–143; Fekete Lajos, *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény, 1968, 9–10.

⁵⁰ Mészáros Kálmán, *Jászfényszaru összeírásai a XVII–XVIII. század fordulóján* (1699–1705–1710–1713). In: *Szállástól a mezővárosig*, 165–219.

⁵¹ A *Borbás* név esetében lehetnek bizonytalanságok az alán-jász eredetét illetően, ugyanis a magyaros Barabás, Barnabás nevek becézett alakjaként is értelmezhető. (Dávid Géza szíves közlését ezúton is köszönöm.)

⁵² *A Bodon*, *Boton* (*Buton*), *Botton* (*Button*), *Bottoni* (*Buttoni*) változatok talán ugyannak a névnek a különféle variánsai lehetnek a defterben.

hoz köthető.⁵³ Itt és most terjedelmi okokból csak korlátozottan tudunk e névlistára reflektálni. Megjegyzéseinket az alábbi pontokban rögzíthetjük:

1. A nevek etimológiai vizsgálatánál nagy körültekintéssel kell eljárni. Az eredeti dokumentumok arab betűs oszmán-török nyelvű szövegek, amelyek számos filológiai, átírási és fonetikai kérdést vetnek fel. Röviden: hogyan normalizáljuk és értelmezzük egy alán-jásznak tűnő, de minden bizonnyal magyarosodó közösség tagjának nevét egy 16. századi arab írásos oszmán szöveg alapján? Ráadásul a Hatvani szandzsák török defterének adatait, mint általában, helyszíni szóbeli adatgyűjtést követően, „bemondás” alapján regisztrálták. A listáról egy vagy két másolat készült, ami szintén nehezíti a filológiai munkát. A mai kutatónak erre is gondolva kellene a felmérést értelmeznie, és latin betűs alakokat kellene rekonstruálnia, hogy „jász-alán” névalakot találjon bennük. Belátható, hogy a feladat nem egyszerű, és a tévesztés lehetősége többszörösen fennáll, főleg mivel a magánhangzók egy része nincs kiírva, avagy több hangot is jelölhet. Szükséges lenne ezért ezt a forrásunkat más arab betűs, alán-jász személynévlistákkal is összevetni. Ehhez számos szöveg áll rendelkezésünkre, hiszen az iszlám világban bőségesen olvashatunk az alánokról.⁵⁴

A tévesztés lehetősége Feketénél is fennáll. Bár nem vagyok az oszmán defterek szakértője, joggal vethetem fel, hogy az általa alánnak tartott چيغان = *Csigán* családnevet éppígy átírhatta volna *Cigánnak* (azaz *Cigánynak*) is, hiszen az arab ábécében nincs *c* betű, ezért azt hol *dzs*-vel, hol *cs*-vel helyettesítették. Ebben az esetben elesik a „jász” nyelvi háttér.⁵⁵ Nehezen érthető továbbá, hogy Fekete miért gondolta a Pokol nevet alán-jász eredetűnek.

2. Az alán-jász nevekből nem következtethetünk az azt viselők etnikai és nyelvi hovatartozására. A nevek mellett semmilyen más jász nyelvi elem vagy erre utaló megjegyzés nem szerepel a Hatvani szandzsák lajstromaiban. Ez inkább arra vall, hogy az alán-jász hangzású neveket viselők ekkor már inkább magyarul beszéltek, de lehettek köztük kétnyelvűek is. Emellett az sem kizárt, hogy a magyar vezetéknevű személyek némelyike még beszélhetett alánul-jászul, és rendelkezhetett kettős identitással.

3. Mindezeket figyelembe véve az alábbiakban röviden megkísérlem a Feketénél szereplő kérdéses családnevek némelyikének az értelmezését:

Bodon / Botton / Buton / Button: *boð* 'illat, bűz' + *an* (melléknévképző) 'illatos, bűdös; fokhagyma' (?); vö. digor *bodaæn* 'fokhagyma, tömjén'⁵⁶

(vö. későbbi jázsági családnév: *Putton*);

Dorgán / Durgán: vö. oszét *dūr* 'kő', *dūrgyn* 'köves';⁵⁷

⁵³ Fekete, Eine Konskription, 117.

⁵⁴ Alemany, *i. m.*, 244–277; Zsidai–Langó, *i. m.*, 424–425.

⁵⁵ Fekete, Eine Konskription, 121–124.

⁵⁶ Abajev, *i. m.*, I. 264.

⁵⁷ Abajev, *i. m.*, I. 376.

Gordisa: vö. oszét *gorda* 'szablya, kard' + *isyn* 'fog, visz', azaz talán 'kard-vivő',⁵⁸

Gottán: vö. oszét *guton, goton* 'eke';⁵⁹

Huna: vö. oszét *xunæ* 'ajándék';⁶⁰

Gogán: vö. oszét *Goga* családnév (?) vagy talán oszét *gogon* 'kancsó';⁶¹

Kuca: köznévi használatban talán ételnév, és kapcsolatban áll az alán-jász szójegyzékben szereplő *guza* 'tészta' szóval.

Bizonyos nevek magyarázatára maga Fekete is tett javaslatot. Így például az 1550 táján Jászberényben a Piac utcában lakó *Szaburán* Jakab vezetéknevét egy kaukázusi helynévvel hozta kapcsolatba a mai Azerbajdzsán területéről, amely véleményem szerint talán a nyugatiráni újperzsa *Šāpūr* 'királyfi' arabizált *Sābūr* alakjából származhat. Más neveknél későbbi jász családnévek vizsgálatával jutott eredményre (így például *Boton/Button* és az 1745-ös redempciós névlistáról ismert *Putton*).⁶²

A hatvani szandzsákról később is készültek török adóösszeírások, például 1562-ben és 1570-ben. Az 1570-es összeírást Bayerle Gusztáv tette közzé magyarul. A jászberényi *náhije* nevei között az alábbiaknál gondolhatunk talán alán-jász eredetre: *Boton, Bodon, Bokator*,⁶³ *Gargán, Gárdán, Gogán, Gotán*,⁶⁴ *Szaburán, Szákán (Zákán)*. Jól látható, hogy a Fekete Lajos által publikált 1546-os lista alán-jász neveinek (és talán maguknak a személyeknek és családoknak) egy része az 1570-es listában is megtalálható, de ezek aránya az összes névhez viszonyítva még az 1546-os felsoroláshoz képest is alacsonyabb.

Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy az alán-jász nevek Jászberényben kizárólag az ekkor Jászvárosnak hívott területen bukkannak fel, a Magyarvárosnak nevezett részen egyáltalán nem. Igaz, mostani ismereteink szerint a két név nem feltétlenül etnikai különbségre utal, sokkal inkább a reformáció következtében kialakult protestáns-katolikus elkülönülésre (a „jászok”

⁵⁸ Itt egyébként a összetétel előtagja megegyezik a honfoglalás előtt a magyarba bekerült alán eredetű *kard* szóval (vö. Abajev, *i. m.*, I. 524, 552.). Talán az *isyn* 'visz, fog' ige fedezhető fel az 1546-os lista *Bagdasa* és *Gerise* neveiben is. Kambolov ugyanakkor az előtagot a *kurd* 'vaskovács' szóval hozza kapcsolatba (vö. Kambolov, *i. m.*; Abajev, *i. m.*, I. 510.).

⁵⁹ Abajev, *i. m.*, I. 527.

⁶⁰ Abajev, *i. m.*, IV. 263.

⁶¹ Abajev, *i. m.*, I. 522.

⁶² Fekete, *A Hatvani szandzsák*, 9–10.

⁶³ Ez a név véleményem szerint ismét egy turko-alán vagy turko-mongol névadás példája (vö. *bayadur/bağatur* stb. 'bátor, hős').

⁶⁴ A fenti listából a *Gotán* (*Gothan, Gottan*) családnévként több alkalommal előfordul a 16–17. századi jászberényi bírák listájában is. Így például a 16. századi *Gothan* (*Gottán*) Orbán esetében, aki az 1550-es és 1560-as években háromszor is Jászberény bírája volt, és az 1668-ban jászberényi bíráként ismert *Gottán Márton* nevében is. Vö. Kocsis Gyula, *A város a török hódoltság idején* (1526–1699). In: *Jászberény története*, 77–78.

katolikus felekezeti, a „magyarok” pedig protestáns felekezeti magyar nemzetiségűek lettek volna).⁶⁵ Bayerle munkájában egyáltalán nem találtunk utalást, kommentárt az alán-jász személynevekkel kapcsolatban.

Még kevesebb alán-jász eredetű elemet találhatunk az 1700 körül született jászfényszaruai adóösszeírásokban. A részben a Habsburgok, részben a kurucok adminisztrációja által lejegyzett listák személynevei egy addigra már kétségtelenül teljesen elmagyarosodott közösséget tükröznek, esetlegesen alán-jász eredetű nevek alig tűnnek fel bennük (*Csákó, Szaszko*).⁶⁶

A magyarországi alán-jász nyelvmélekek kapcsán – a Hatvani szandzsák néhány tucatnyi családnevéen túl – röviden utalnunk kell a történeti Magyarországon található *aszlar/eszlar/oszlár* elemet tartalmazó helynevekre. Ezek a török többes számmal képzett nevek egykori jász vagy részben jászok által is lakott településeket jelölnek Magyarország különböző részein, másfelől azonban nem bizonyított, hogy e települések kizárólag a tatárjárás után jöttek létre.⁶⁷

Ismereteink szerint a Jászság területén és más településeken nem vagy csak csekély mértékben történtek alán-jász eredetű dülőnevekkel és helynevekkel kapcsolatos kutatások. Egyelőre csak Fodor Ferenc néhány „alán-jász-gyanús” adatára hivatkozhatunk: *Balla-halom, Balikó-halom, Kossa-halom, Bugalapos, Ágó ér*.⁶⁸ E nevek előtagjai ugyanis megfeleltethetőnek tűnnek mai oszét személyneveknek.

További nyelvészeti és történeti vizsgálatokra van szükség más topográfiai nevek esetleges alán-jász eredetének tisztázása céljából. Ilyen lehet például a történeti Jászság peremén, de azon kívül fekvő *Hajtapusza* névalak, melynek előtagja talán a modern oszét *xaj* (*xajtae*) ’rész, töredék, osztályrész’ szóval hozható kapcsolatba.⁶⁹ A *Hajta* név ismeretlen a területen a jászok beköltözése előtti időkből, első említése 1495-re datálható. Hasonlóan alán-jász jellegű névadás húzódhat meg a Hajtapusza szomszédságában fekvő *Farnos* (eredetileg *Farnos*) község neve mögött. Itt talán az óiráni *xʾarənah* ’dicsőség, karizma, glória’ szóra visszamenő oszét *farn*⁷⁰ állhat a falu névadásának hátterében. Ugyanakkor a lehetséges *farn*- oszét előtag mellett nincs kielégítő nyelvészeti magyarázat az *-os* utótagra. Egy magyarosodó jász közösségnél ez persze magyar képzőnek is felfogható (vagyis „farn”-os, tehát ’farn-nal rendelkező, szerencsés, boldog?’), de ez mégis erős óvatosságra inti a kutatót. Farnos-

⁶⁵ Bayerle, *i. m.*, 76–96.

⁶⁶ Mészáros, *i. m.*, 178, 180, 184.

⁶⁷ A kora Árpád-korban beköltöző alánok kérdéséhez ld. Langó Péter, Megjegyzések az alánok és a magyarok 10. századi együttes beköltözéséhez. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyvei* 23 (2001) 321–342; Uő, Ladány, Varsány, Oszlár. Keleti néptörödékek és korai helynevek kapcsolata. *Limes* 3 (2003) 39–54.

⁶⁸ Fodor Ferenc, *A Jászság életrajza*. Budapest, 1991, 13–15.

⁶⁹ Kakuk Mátyás, *Oszét nyelvi példatár és szótár*. Budapest, 2010, 184.

⁷⁰ Kakuk, *i. m.*, 177.

Farmos település nevét 1327-ben említik első alkalommal, tehát tatárjárás előtti adatunk nincs rá. A falu egyik első birtokosa egy bizonyos Farnosi Arnolth volt, akinek németes hangzású keresztnéve dacára egyik fiát Chamaznak hívták, aki 1327-ben birtokperbe keveredett. Ez a név vélhetően szintén alán-jász eredetű, és a korábban említett Károly Róbert-féle oklevél személynevei között is feltűnik (Péter, Chamoj fia). Hogy a két nagyon hasonló név mögött egy és ugyanaz a személy állt-e, nem tudjuk, de etimológiai szempontból ez a kérdés nem is lényeges. Kambolov a *Chamaz-Chamoj* alakot az oszét *Hamic* névvel rokonítja, elképzelhető azonban, hogy e név az oszét Nárt eposzban feltűnő *Achamaz/Atchamaz* alakokkal is kapcsolatban áll.⁷¹ Ugyanígy kérdéses, de nem zárható ki a török időkben elpusztult *Rassang* falu nevének alán-jász eredete sem.⁷²

Az elmagyarosodás következtében a népetimológia is formálhatta az eredetileg alán-jász gyökerű helyneveket, így ezeknél különösképpen fontos a legkorábbi időbeli előfordulásuk meghatározása.⁷³ Mindezt azonban kellő óvatossággal, kritikával és prekonceptiók nélkül kell vizsgálni. A jász-alán nevek kutatása tehát részben kiterjeszthető a mai Jászság peremére is, ami talán további egykori alán-jász szórványokat sejtet az Alföldön. (Itt érdemes a jóval messzebb, kun szállásterületen fekvő Jászszentlászló falu nevére is utalni.)

Az alán-jász dialektus kihalása Magyarországon (16–17. század)

Az alán-jász nyelv beszélői valószínűleg több csoportban telepedtek le a történeti Magyarország területén a 14. században. A magyarországi alán-jász nyelv kihalása adataink szerint a 16–17. század során mehetett végbe. Mivel újabb alán-jász csoportok beköltözéséről, etnikai utánpótlásról nincs tudomásunk, valamint a Jászságban magyar és kun etnikai csoportok jelenléte is adatolt a 14–16. században, ezért véleményünk szerint a jászok asszimilációja már a 14–15. század fordulóján megindulhatott. Bár nem vagyok a magyar egyháztörténet szakértője, úgy vélem, hogy a népnyelven, tehát magyarul (is) prédikáló ferences rend tartós megtelepedése Jászberényben a 15. század második felében felgyorsíthatta az olykor „filiszteusnak”⁷⁴ is hívott jász etnikum katolizálását és

⁷¹ Kambolov, *i. m.*

⁷² *Rassang* falu régészetéhez ld. Selmeczi László, A Jászság betelepődése és kialakulása. In: *Zounuk – a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. XXVI. Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok, 2011, 67–69.

⁷³ Ezekre az adatokra jászberényi barátom, Fábíán Rigó Attila hívta fel a figyelmemet, akinek itt szeretnék köszönetet mondani ezért. Ld. még Fodor, *i. m.*, 13–15.

⁷⁴ Máiig nincs kielégítő tudományos magyarázat a jászokra a török kor előtti magyarországi latin kútfőkben használt, bibliai eredetű „filiszteus” elnevezésre. Töröcsik – elismerve a probléma megoldatlanságát – több ötletet is felsorol a név lehetséges eredetére. Ezek közül talán kettő érdemel említést. Az egyik a kazár-alán közelség halovány továbbélését és esetleg a judaizmus

egyben elmagyarosodását. Nem rendelkezünk biztos ismeretekkel a betelepülő alán-jász népesség vallási hátteréről, de legtöbbjük ortodox keresztény lehetett. A „régí hit”, az ortodox kereszténység fennmaradása segíthette a régi alán-jász nyelv és kultúra megtartását is a magyarországi alán-jász közösségekben. A ferences térítés után a 15. század második felében viszont az elmagyarosodás folyamata visszafordíthatatlanná vált. Ebből az időszakból elenyésző számú alán-jász onomasztikai adatunk van. Ilyen például egy 1498-as oklevélben említett berényszállási Faraach Márton vezetékeve, mely esetleg alán-jász eredetű lehet.⁷⁵

Mindezekkel együtt mégis úgy véljük, hogy a magyarországi alán-jász nyelv végleges eltűnését nagy általánosságban a 16. század derekán bekövetkezett oszmán-török hódításhoz, a középkori magyar állam felbomlásához és az ezt követő pusztuláshoz, népmozgásokhoz köthetjük mind a Jászság, mind pedig a szórványban élő jász közösségek esetében. Azt is hozzá lehet tenni, hogy a hazánkban beszélt alán-jász dialektus sohasem rendelkezett önálló írásbeliséggel, kitüntetett státusáról nem tudunk, a reformáció időszakában nem születtek jász nyelvű imák, bibliafordítások, s ez összességében nem segítette a nyelv fennmaradását. Az alán-jász nyelv egyfajta „domestic language” lehetett, beszélői családi, nemzeti körben használták nyelviileg homogén közegben, amíg az ilyen homogén közösségek fennálltak.

Az alán-jász nyelv magyarországi használatára több 16. századi forrás is utal még. A legismertebb ezek közül a sziléziai Georg Werner (Georgius Wernherus) megjegyzése 1549-ből, amely szerint a „Iazyg” nemzet még mindig létezik a magyarok között, amelyet ők maguk röviden jásznak hívnak, és amely képes volt saját ősi és különös, a magyartól nagyon különböző nyelvét megtartani (*Porro extat nunc quoque Iazygum natio inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata Jáz vocant, ac retinent iidem etiamnum linguam suam avitam et peculiarem, Hungaricae dissimillimam*). Werner kijelentése véleményem szerint egyértelműen utal a jász nyelv korabeli magyarországi használatára.⁷⁶

A jász etnikum létre Oláh Miklós esztergomi érsek is utal 1550 körül írt munkájában. Ő a Magyarországot lakó etnikumok között sorolja fel a „jazigok”

---

hatását látja a „filiszteus” elnevezésben (utalva a kazár elit judaizálására). A másik lehetséges magyarázat a többségében talán ortodox keresztényként a Kárpát-medencébe beköltöző jászok különállásának jeleként próbálja értelmezni a kifejezést. A kérdésről ld. Töröcsik, A Kaukázustól a Kárpátokig, 44–45.

⁷⁵ Töröcsik István, A középkori Berényszállás. In: *Jászberény története*, 75–76.

⁷⁶ Georgius Wernherus (Georg Werner), *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum*. Basiliae, 1549. (Johann Georg Schwandtner kiadása alapján idézi Alemany, i. m., 161–162 és 162/148. jegyzet); Gombocz, i. m., 107; Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 9. A témához (a magyarországi jász nyelvet említő kútfőkhöz és Vlagyimir Ivanovics Lamanszkij és Melich János korai sejtéseihez a Magyarországon egykor beszélt jász nyelv iránti hátteréről) vö. Németh, Egy jász szójegyzék, 236–237.

csoportját. Az archaizáló név mögött talán ismét a magyarországi jászokat és az ekkor még beszélt jász nyelvet kell sejtenuk (*Totius huius Hungariae regnum continet in se nostro hoc tempore diversas nationes, Hungaros, Alemanos, Bohemos, Sclavos, Croacos, Saxones, Siculos, Valachos, Rascianos, Cumanos, Jaziges, Ruthenes etiam postremo Turcas, quae omnes differenti inter se utuntur lingua*).⁷⁷

A deventeri Matthias Quad von Kinkelbach holland utazó az 1590-es évek végén járt Magyarországon. Itteni emlékeit 1602-ben jelentette meg a nassaui Ursell városában *Itinerarium universae Germaniae* címmel. Munkájában érdekes megjegyzést tesz a jászokkal kapcsolatban: „A Duna–Tisza közében lakók megőrizték saját nyelvüket; ez igen különbözik a magyartól. Ezek ugyanis a jazig-metanaszta népektől származnak, s most jászoknak nevezik őket.”⁷⁸ A holland utazó megjegyzése kétségtelenül archaizáló jellegűnek tekinthető. A próbálkozás, hogy a jászokat az ókori jazig népcsoporthoz kösse, nyilván inkább saját humanista műveltségét, mint a tényeket tükrözi. Ugyanakkor a magyartól „igen különböző” nyelven beszélő jász népcsoport említése – úgy véljük – figyelemre méltó adat, és ez idáig a jász mint beszélt nyelv időben legkésőbbi ismert említésének tűnik.

A jászok nyelvi asszimilációja, elmagyarosodása minden valószínűség szerint a 17. századra befejeződött. A kalandos életutat megjárt, református lelkészből buzgó katolikussá vált Otrókoci Főris Ferenc 1693-ban *Origines Hungaricae* című munkájában világosan utal rá, hogy a magyarországi jászok magyarul beszélnek („Kitetszik a jászok nyelvének vizsgálatából, hogy ők... azon régi scythák valóságos utódai, kiktől a mostani magyar néven nevezett nemzet származik, mert nyelvök mindenben egyenlő a magyarokéval.”).⁷⁹ Ugyanakkor az a tény, hogy Otrókoci Főris Ferenc kiemelendő ténynek tartja a jászok magyarnyelvűségét, talán utalhat arra, hogy a jászok nyelvi elmagyarosodása nem sokkal korábban válhatott teljessé.⁸⁰

Nem lehet megválaszolni pontosan, mikor tűntek el az utolsó jász nyelvű csoportok Magyarországon, ám nem tévedünk nagyot, ha a keletiráni alán-jász nyelv magyarországi kihalását a 16. század második felére datáljuk. Ennek a dátumnak szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk, hiszen ekkor épült fel Jászberényben az oszmán Dzsánfedá (*Canfedá*) palánkvár, amelynek a neve klasszikus perzsául, a jással rokon iráni nyelven ’a lelkét feláldozó’-t jelent.⁸¹

⁷⁷ Nicolaus Olahus, *Hungaria–Athila*. Ed. Colomannus Eperjessy–Ladislaus Juhász. Budapest, 1938, 33; Alemany, *i. m.*, 161–162; Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 9.

⁷⁸ Tardy Lajos, *Régi hírünk a világban*. Budapest, 1979, 132.

⁷⁹ Fodor, *i. m.*, 122.

⁸⁰ Otrókoci Főris Ferenc, *Origines Hungaricae*. I. 19. Idézi: Alemany, *i. m.*, 161–162; Németh, *Eine Wörterliste der Jassen*, 9.

⁸¹ Kocsis, *i. m.*, 94–96.

The linguistic traces of the Jász people in Hungary – sources, problems, new data

Miklós SÁRKÖZY

The present paper aims at summarizing and re-evaluating the sources of the Jász (Alan) language once spoken in medieval and early modern Hungary. The Jász people were a sub-branch of the Alans, themselves speaking an eastern Iranian language, who settled in the medieval Kingdom of Hungary possibly in the early fourteenth century. Jász ethnic groups were given royal permissions to found communities in different regions of Hungary, and the most significant group of them settled in the area what is still known as Jászság (area of Jász people) between the Tisza and Danube rivers. While the later history of the Jász people is well known in the secondary literature and is consequently beyond the scope of the present paper, their linguistic traces show more uncertainties that need to be reassessed.

As far as our sources are concerned, onomastic data, such as early fourteenth century personal names as well as the so-called Jász–Hungarian–Latin wordlist (discovered in 1957) written probably in the fifteenth century, all prove that Jász was an Alan dialect and is closely related to the present-day Digor dialect of the Ossetic language, though among the Jász onomastic data we can find several mixed names of Turkic or Turko-Iranian and also of western Iranian origin.

On the other hand, Jász names preserved in 16th century Ottoman administrative sources offer a rare glimpse at the possibly latest stage of this language. They should be treated, however, cautiously due to different problems of transcription and transmission. Yet, despite all the problems, these later onomastic data along with some newly discovered material of geographical names of allegedly Jász background represent a hitherto largely unnoticed and neglected group of documents of the Jász language, which might have become extinct around 1600 CE as a spoken language in Hungary according to the contemporary sources.

